

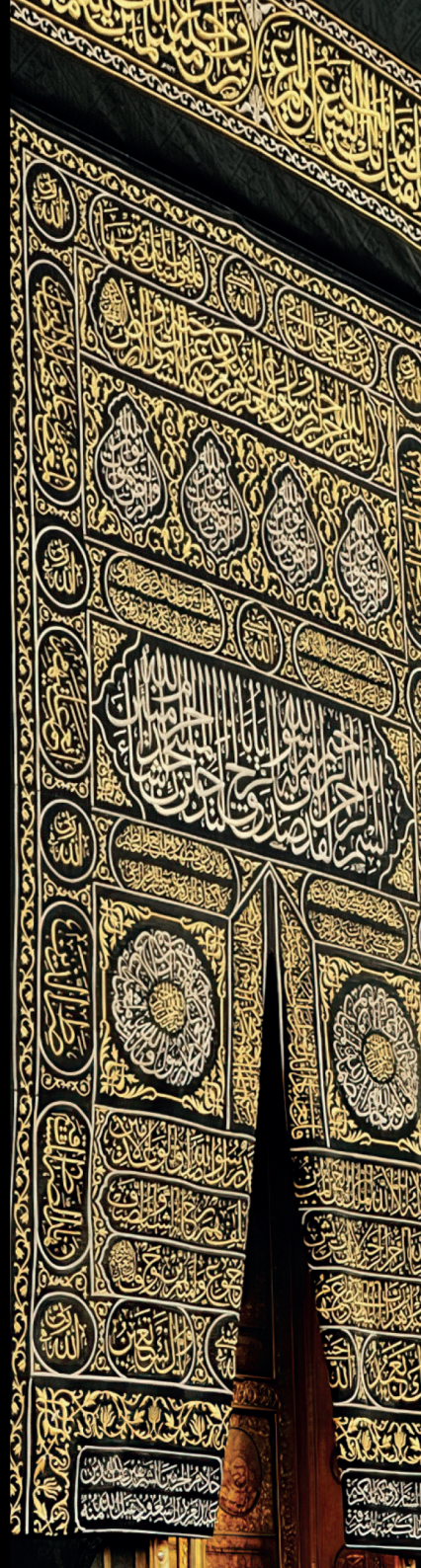
İsa Abidoğlu

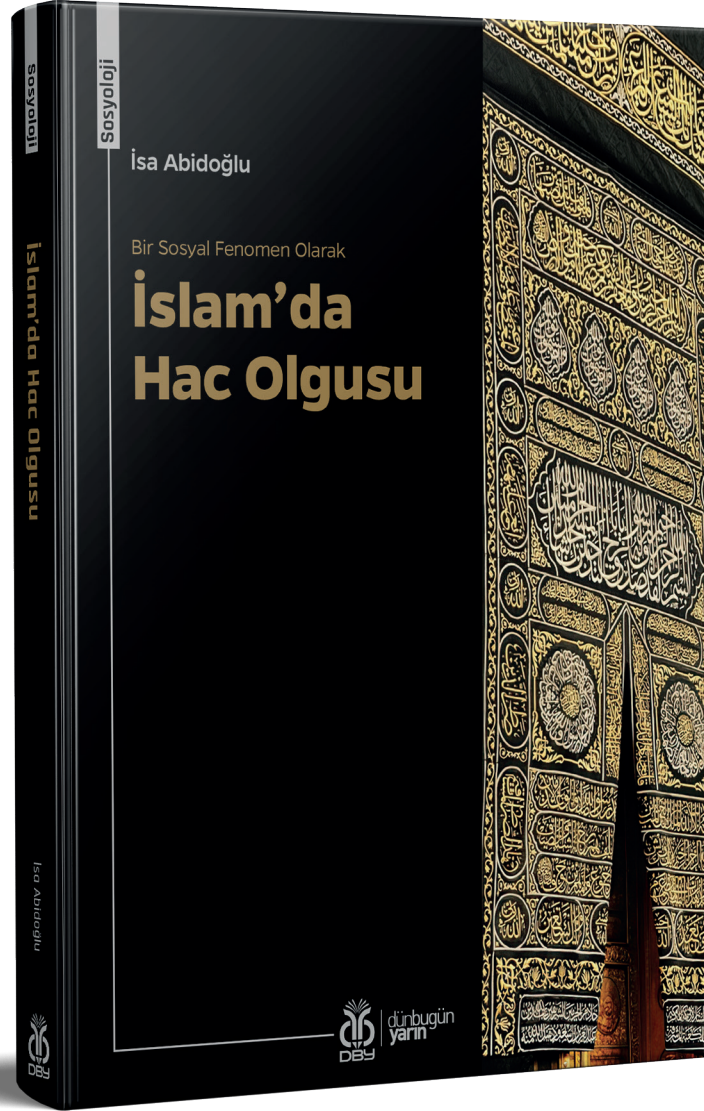
Bir Sosyal Fenomen Olarak

İslam'da Hac Olgusu

dünbugün
yarin

Bu PDF dokümanı, kitabın bir kısmını içermektedir.
DBY okurları için özel olarak oluşturulmuştur.

“dün” den öğrendiklerinle
“bugün”ü yaşamak
“yarın”ları aydınlatır.

“dün” den öğrendiklerinle
“bugün”ü yaşamak
“yarın”ları aydınlatır.

© 2021, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™

Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

DBY: 173
Sosyoloji: 14

ISBN 978-625-7471-09-1
Sertifika No: 18188

1. Baskı: İstanbul, 2021

Yazar: İsa Abidoğlu

Yayın Yönetmeni: İrfan Güngörür

Dizi/Kitap Editörü: Nuh Muaz Kapan

Tashih: Mustafa Dikmen

Kapak/Mizanpaj: DBY Ajans

Baskı/Cilt:
Birlik Ozalit
(Sertifika No: 20179)

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Bir Sosyal Fenomen Olarak İslam'da Hac Olgusu

Yazar: İsa Abidoğlu Editör: Nuh Muaz Kapan

İstanbul : DBY Yayınları, 2021.

379 s. ; 15,0 x 21,0 cm ___ (DBY Yayınları ; No. 173) ___ Dizin var

ISBN 978-625-7471-09-1

1- Sosyoloji 2- İslâm Düşüncesi 3- Hac İbadeti

Bu kitap, 28.04.2021 tarihinde, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalına bağlı doktora programı kapsamında Doç. Dr. Mehmet Ali AYDEMİR'in danışmanlığında savunulan "Bir Sosyal Fenomen Olarak İslam'da Hac" başlıklı çalışmanın gözden geçirilerek kitaplaştırılmış hâlidir

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI
Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / İstanbul
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr
Tel.: +90 212 526 98 06

İçindekiler

Önsöz.....	7
Giriş.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Dinlerde Hac: Bayram, Festival, Panayır.....	35
2. Yöneliş Dinamiğinin Tipleri: Hacı, Turist ve Seyyah.....	75

İKİNCİ BÖLÜM

1. Kutsalla Temas: Ayin, Ritüel, İbadet.....	101
2. İslam'da Haccın Dili: Şeair, Temsil, Sembol.....	115
3. Sembolik Değeri ve Mekân-İbadet İlişkisi Açısından Hac.....	123
3.1. Kâbe: Varlığın Göz Bebeği.....	123
3.2. Hacer'ül-Esved: Allah'ın Eli ve Kulluk Biati.....	129
3.3. Makam-ı İbrahim: Tevhid Hakikatine Temas.....	135
3.4. Safa ve Merve: Kutuplar Arası Sarkaç.....	140
3.5. Arafat: Nerden Geldim Nereye Gidiyorum Ben Kimim?.....	144
3.6. Müzdelife: Vicdani Uyanışın Yurdu.....	147
3.7. Mina: Kalp, Nefs, Şeytan Üçgeninde Muhasebe.....	154

4. Dönüşümün Dinamiği: Psiko-Sosyal Açıdan Hac	158
5. Dönüştürücü Gücü Bağlamında Haccın Temsilî Pratikleri.....	166
5.1. Telbiye: Toplumsal Benliğin Din Odağında Yeniden İnşası	166
5.2. İhram: Aynı Değiliz, Misiliz	170
5.3. Vakfe: İlahi Öz ile Kişiliğin Muhasebesi.....	172
5.4. Remy-i Cimar: Yedi Büyük Günah ve Yedi Büyük Tuzak.....	175
5.5. Hedy (Hac Kurbanı): Kandan Kalbe İlahi Yol	179
5.6. Halk veya Taksir: Günahlardan Kurtuluşun Teskeresi.....	185
5.7. Tavaf: Benliği İdrak Hareketi Olarak Dairesel Dönüş	188

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. İktidar Göstergesi Olarak Kisve-i Şerif ve Mahmel.....	197
2. Çileli Hac Yolu ve Hac Hizmetleri Tarihi	208
3. Yol Güvenliği ve Hac Emirliği.....	220
4. İktidar Çatışmaları, Haremeyn Hâkimiyeti ve Kâbe Baskınları	230

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. Mekke: Ekin Bitmeyen Bir Vadi ve Mabed Sosyolojisi.....	257
2. Sosyal Sermaye Kavramı ve Tearüf İdeali.....	271
3. Sosyal Prestijin Göstergesi: Dindarlık Kavramı ve Hacı Kimliği	294
4. Birey-Toplum Dikotomisi: Fıtrat Kavramı ve Hac.....	306
Sonuç	339
Kaynakça	355
Dizin	375

Önsöz

Hac, tüm dinlerde bir şekilde var olabilen evrensel bir ibadet biçimi olduğundan dolayı bu ibadetin anlam ve değerine yönelik her insanın mutlaka bir fikri olduğu görülür. İslam tarihinde de özellikle Müslüman coğrafyada haccın toplumsal görümleriyle karşılaşmamak geçmişte olduğu gibi günümüzde de pek mümkün görünmemektedir. Fakat toplumda bu denli görünür olan bir ibadete dair zihinlerde bir takım kalıp yargıların olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Türkiye’de Kabe’nin peygamber kabri olduğu ve Müslümanların peygamber kabrini tavaf ettikleri iddiası gazete manşetlerine bile taşınabilmiştir. Yine Müslüman kimliğine rağmen bazı sosyal bilimcilerin haccın ritüellerinin Arap pagan adetlerini çağrıştırdığını dolayısıyla haccın modern zamanlardaki konumunu değersizleştiren yorumları dile getirdikleri görülebilmektedir. Bu bakımdan haccın İslam dini açısından taşıdığı değer ve ifade ettiği anlam için sübjektif yargıların çokluğuna rağmen kendinden bir perspektifin ortaya konulması ihtiyacı vardır.

Kur’an’da haccın anlam sistematüğünü açığa çıkaran güçlü söylemlerin var olduğu bilinmektedir. Bu söylemler, İslam’ın tabiri caizse bir din olarak manifestosu olma hüviyeti taşımaktadır. Öyle ki günümüzde haccın küresel boyuttaki katılımına bakıldığında

başka bir dinde bu yoğunlukta bir ibadet hareketine şahit olmak mümkün değildir. Dolayısıyla İslam'ın bir din olarak kendisini insanlığa anlattığı bir ibadet formuna sahip olması ve bu anlatımın bireysel ve toplumsal düzlemdeki yansımalarını görmek ve değerlendirmek çalışmamızın kıymetini belirleyen temel unsurlardandır. Bu açıdan hacın, anlam, eylem ve uygulamayı kendinde barındıran bir ibadetler toplamı olarak, Müslüman toplumların sosyolojisini anlamak ve yorumlayabilmek bağlamında güçlü ve merkezi bir niteliği vardır. Nitekim hac ibadetini yerine getirmek için 15 asırdır Müslümanlar, dünyanın dört bir tarafından gelerek sınırları belirlenmiş bir mekâna ulaşmış bu mekânda belirli bir vakit kalmaktadırlar. Söz konusu hareketlilik kendi içinde sosyolojik etkileşimi, davranışı ve yoğun anlamları barındırması açısından dikkat çekicidir. Ayrıca hac, mal ve beden ile yapılan bir ibadet biçimi olmasından dolayı, seküler-kutsal dikotomisinin sosyolojik plandaki tartışmalarına, İslam dini açısından bir yorum ve açıklama getirebilme potansiyelini kendi içinde taşımaktadır.

Müslüman toplumların tarihsel süreç içerisinde geçirmiş oldukları değişim ve farklılaşmaları incelemek için hac olgusu bize imkân tanımaktadır. Söz konusu değişim ve farklılaşmayı açıklamak ve yorumlamak İslam toplumlarının gelenek-modernite, kutsal-seküler, toplumsal yapılar-toplumsal değerler dikotomileri bağlamında bir açıklama yapmayı ve yorum getirmeyi amaçlamaktadır. Hacın bir ibadet olarak emredildiği dönemden günümüze kadar Müslüman toplumlar hem sosyolojik evreler bağlamında hem de yapısal anlamda birçok değişim ve farklılaşmalarla birlikte birçok da keskin kopuş ve başkalaşmalar yaşamıştır. Söz konusu değişimlere rağmen, öyle ki, sekülerleşmenin yapılaşarak kiteselleştiği modern zamanlarda bile, beden ve mal ile yapılan meşakkatli bir ibadet olan hacca, Müslüman toplumların

rağbet ettiklerine şahit olunmaktadır. Bu bakımdan söz konusu rağbetin arka planında duran anlama nüfuz etmek adına bu çalışma yapılmıştır.

Çalışmanın vücut bulmasında şüphesiz danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Ali Aydemir'in çok önemli bir etkisi ve rolü olmuştur. Selçuk Üniversitesi bünyesinde bu çalışmanın yapılabilmesi kendisinin çalışmayı himaye etmesi ile mümkün olabilmiştir. Bu bakımdan Mehmet Ali Aydemir hocama minnet ve şükranlarımı ifade ederim. Ayrıca akademiye adım attığım zamandan bugüne geldiğim süreçte, hayatımın önemli dönemeçlerinde müşfik tavırla bana yön gösteren Doç. Dr. Mustafa Naci Kula hocama katkılarından dolayı müteşekkirim. Yine tezime önemli katkılarda bulunan Doç. Dr. İslam Can, Doç. Dr. Ahmet Gökçen ve Doç. Dr. Mustafa Günerigök hocalarıma ayrı ayrı teşekkürü borç bilirim. Ayrıca Haremeyn bölgesini iki farklı takvimde ziyaret ederek mukaddes atmosferi teneffüs etmeme vesile olan dostum Mustafa Ümit Kaleli ve Anadolu Üniversitesi yönetimi'ne teşekkür ederim.

Çalışmanın her safhasında büyük bir meşakkat halinin ortaya çıktığı, akademik çalışma yapanların malumudur. Bu meşakkatli süreçte sürekli bana sabır ve metanet aşılayan kıymetli eşim Merve'ye ve bu çalışma süresince hayatlarından çaldığımı düşündüğüm gözümün nuru olan çocuklarım İnşirah Zeynep ve Muhammed Bedii'ye kalbi sevgilerimle...

Kaynakça

- Abdü'l-Barî (1972). Economic Aspects of the Muslim State During Caliph Hisham (A.N. 105-125/A.D. 724-743). XLVI/4, Haydarabat: İslamic Culture.
- Abidoğlu, İsa (2015). Kur'an'da Toplumsal Farklılık. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Acar, Abdurrahman (2003). Büyük Selçuklular Zamanında Hac ve Hac Emirliği Diyanet İlmi Dergi, 39/1, 67-80
- Adam, Baki (1988). Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ahmet Cevdet Paşa, (2017). Tarih-i Cevdet Ankara: Özyurt Matbaacılık.
- Akalın, Haluk vd., (2005). Türkçe Sözlük Ankara, Türk Dil Kurumu (TDK). Yayınları,
- Akkaya, Veysel, (2003). Zahir ve Batın Açısından Hidayet, Hidayet Rehberi, (Hazırlayan: Veysel Akkaya), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Alalu, Suzan vd., (2001). Yahudilikte Kavram ve Değerler, 2. Baskı, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Alıcı, Mustafa (2013). Dini Araştırmalarda Yapısal Fenomenolojik Yöntem Kültürler Arası Bir Perspektif, Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 1, 119-126.
- Alkan, Mustafa (2010). Osmanlı Devleti'nin "İslam Birliği" Siyaseti: Ortadođu'nun Osmanlılaşması, Akademik Bakış Dergisi, 9/18, 17-32.
- Allen, Douglas (1993). Din Fenomenolojisi, (Çeviren: Mehmet Katar), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXV, 1993, 437-465.

- Altıntaş, Yusuf (2001). Yahudilikte Kavram ve Değerler İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş
- Alver, Köksal, (2017). Mekân ve Hafıza. Sosyoloji Divanı. 10. 269-273.
- Aquinas, Thomas. The Summa Theologica (Çeviren: Fathers of the English Dominican Province. London: R.&T. Washbourn.
- Aras, M. Özgü, (1993). Cemre Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 7, Ankara: TDV Yayınları.
- Arça, Sibel Alpaslan, (2008). Haremeyn'e Gönderilen İşlemeli Örtüler, Sürre-i Hümayun, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Arı, Yılmaz (2019). Karl Mannheim'in Bilgi Sosyolojisi, International Social Sciences Studies Journal, 5(30):. 1085-1091.
- Armağan, Mustafa (1992). Gelenek, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayıncılık.
- Arslan, Hüsamettin (2007). Epistemik Cemaat, 2. Basım, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Assmann, Jan (2015). Kültürel Bellek, (Çeviren: Ayşe Tekin), İstanbul, Ayrıntı Yayınları
- Atalay, Orhan, (1998). Bir Arada Yaşamın Kur'âni Temelleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum,.
- Atasagun, Galip (1996). İlahî Dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da Dinî Semboller, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ateş, Ali Osman, (2007). Arabistan'da Dinler ve Yayıldıkları Bölgeler, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ateş, İbrahim (1981). Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler. Vakıflar Dergisi, 13, 113-170.
- Avcu, Ali (2010). Karmatîler Ortaya Çıkışları Fikirleri Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 10 (3). 199-246
- Ayaz, Betül, (2014). Hilafet Ve Siyaset: Osmanlı Devleti'nin Hac Hizmetleri (1798- 1876), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Aydemir, Mehmet Ali (2011). Sosyal Sermaye: Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Araştırması, Konya: Çizgi Yayınları.

- Aydemir, Mehmet Ali (2016). Sosyal Alanın Tipleştirilmesi: Toplumsal Tipler, Toplumsal Tipler (Editör: Mehmet Ali Aydemir). İstanbul: Açılımkitap
- Aydın, Fatih (2017). İslam Ahlâk Düşüncesinde Erdemler: Şehrezûri Örneği, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 5, 3100-3121
- Bakkal, Ali (2014). Kâbe ve Sembolizm, İslam ve Sanat Tartışmalı İlmi Toplantı, 7-8 Kasım Antalya 297-318
- Balaban, Yüksel (2015). Miyazaki Sinemasında Şintoizm Göstergelerinin Sunumu Uluslararası Sinema ve Din Sempozyumu, İstanbul: Dem Yayınları, 21-24 Mayıs, 287-308.291.
- Balta, Sabah ve Altıntaş, Volkan (2012). Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını
- Baltaş, Zuhâl (2000). Sağlık Psikolojisi, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Baudrillard, Jean (2012). Tüketim Toplumu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2012). Sosyolojik Düşünmek, 8. baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayraktar, Mehmet (1987). İslam İbadet Fenomenolojisi, Ankara: Akçağ Yayınları
- Bayyigit, Mehmet (1998). Türkiye'de Hac Olayı Ankara: TDV Yayınları.
- Bedir, Ahmet (2010). Tevhidin Yurdu Kur'an-ı Kerim Atlası, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Belazûri, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, Ensâbü'l-eşraf, (thk. Riyaz Zirikli, Süheyl Zekkar), Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996, İ-XIII.
- Berger, Peter L (1993). Dinin Sosyal Gerçekliği, (Çeviren: Ali Coşkun), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Berger, Peter L (2011). Kutsal Şemsiye, (4. Baskı). (Çeviren: Ali Coşkun), İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berger, Peter, L., Luckmann, Thomas, (1967). The Social Construction of Reality, New York: Anchor Books.
- Besalel, Yusuf (2001). Kurban Maddesi, Yahudilik Ansiklopedisi, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Besalel, Yusuf (2001). Pesah Maddesi, Yahudilik Ansiklopedisi, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Besalel, Yusuf (2002). Şavuot Maddesi, Yahudilik Ansiklopedisi, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.

- Beydâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (t.y). Envarü't-tenzil ve esrarü't-te'vil, Beyrut: Müessesetu Şa'ban.
- Biedermann, Hans (1994). Dictionary of Symbols-Cultural Icons&The Meanings Behind Them, New York: Meridian Printing.
- Bilge, Mustafa L (2009). Suud b. Abdulaziz Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 37, Ankara: TDV Yayınları.
- Bilgin, Vejdi, (2011). İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal, Bursa: Emin Yayınları.
- Boks, Abdullah A (1991). Arafat Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 3, Ankara: TDV Yayınları.
- Bolay, Süleyman Hayri (1993). Aristo Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması, İstanbul: MEB.
- Bozkurt, Nebi (2002). Kubbetü's-Sahre Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 26, Ankara: TDV Yayınları.
- Brandt, J. Rasmus ve İddeng, Jon W (2012). Greek and Roman Festivals: Content, Meaning and Practice. London: Oxford
- Bremer, Thomas S (2005). Tourism and Religion, Encyclopedia of Religion, Printed in the United States of America, C. 13, 9260-9264.
- Buğdaycı, Atilla (2007). Kuran-ı Kerime Göre Üç Semavi Din (Yahudilik Hıristiyanlık İslamiyet), Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Büyükkara, Mehmet Ali (2015). Geçmişten Günümüze Kâbe'nin İşgali, 2. Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları
- Campo, J. E (1998). American Pilgrimage Landscapes. The Annals of The American Academy Political and Social Sciences, 558, 40-56.
- Can, Gürhan (2006). Kişilik Gelişimi, (Editör: Binnur Yeşilyaprak). Eğitim Psikolojisi, Gelişim-Öğrenme-Öğretim, Ankara: Pegem Yayınları, 135-140.
- Canan, İbrahim, Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi, Akçağ Yayınları, 2004.
- Carrier, Par Herve, Bir Ülkenin Kıymet Hükümleri ve Dini Müesseseleri Nasıl İncelenir? (Çeviren: Münir Koştaş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1987, C.29, s.333-342.
- Casson, Lionel (2008). Antik Çağda Seyahat, (Çeviren: Nalan Özsoy), İstanbul: MB Yayınları,
- Cevad Ali, (1993). el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm, C. 2, Bağdat: Bağdat Üniversitesi Yayınları.

- Challaye, Felicien (2007). Dinler Tarihi (Çeviren: Samih Tiryakioğlu). İstanbul: Varlık Yayınları.
- ChanKhoonSan (2000). Buddhist Pilgrimage, Malaysia.
- CİRLLOT, J. E (2002). A Dictionary of Symbols; Dover Publications; New York
- Cohen, Shaye J. D., (1999). Roman Domination, The Jewish Revolt and the Destruction of the Second Temple, Ancient İsrail, (Edition: Hershel Shanks). Washington D. C.: Biblical Archaeology Society
- Coleman, Simon ve Elsner, John (1995). Pilgrimage, London: British Museum Press.
- Cook, Michael (2005). Muhammed b. Abdulvehhab Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 30, Ankara: TDV Yayınları.
- Coulon, Alain (2010). Etnometodoloji. Çeviren: Ümit Tatlıcan. İstanbul: Küre Yayınları.
- Cuff, E.C. ve E. Payne; D.W. Francis, D.E. Hustler ve W.W. Sharrock (ed.). (1989). Perspectives in Sociology. Londra: Unwin Hyman. İkinci Baskı.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah (2012). İnanç Esasları Kılavuzu: Kitâbü'l-İrşâd, (Çeviren: Adnan Bülent Baloğlu vd.), TDV Yay., Ankara.
- Çağrı Mustafa (2001). İtidal Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 23, Ankara: TDV Yayınları.
- Çakmak, Fatma (2015). Dinsel Bir İtibar Göstergesi Olarak "Hacı"lık, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelebi, İlyas (2010). Şeytan Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 39, Ankara: TDV Yayınları.
- Çelik, Celaleddin, Şehirleşme ve Din, Konya, Çizgi Kitabevi, 2002.
- Çınar, Aliye (2010). Ahlâk, Hukuk ve Din, Modern Çağda Ahlâk Sempozyumu, Konya.
- Çolak, Melek, (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nun Hac Yollarının Güvenliği İçin Aldığı Önlemler (XX. Yüzyıl Başları), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İsparta, 9, 87-94.
- Davidson, Linda Kay ve Gilitz, David M (2002). Pilgrimage From the Ganges to Graceland, California.
- Demirci, Kürşat (2002). Kutsiyet Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.26, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Demirci, Kürşat (2010). Şintoizm Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.39, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Derrida, Jacques, (2013). Önemsizin Arkeolojisi, (2. Baskı), (Çeviren: Ali Utku-Mukadder Erkan), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Devellioglu, Ferit (2007). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, (24.Baskı), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Devrim, Hakkı (1999). Axis 2000 Büyük Ansiklopedi, İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Dihlevî, Şah Veliyullah, (1990). Huccetullâhi'l-Baliğa, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm,
- Dikici, Erkan ve Sağır, Adem (2012). Antalya'da İnanç Turizminin Sosyolojik Çözümlemesi: Demre-Myra Örneği. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14, (22). 35-43.
- Diner, Emrah (2107). Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 21/1, 577-638.
- Dowman, Keith, (1988). Power Places of Central Tibet: The Pilgrim's Guide, Newyork: Penguin Publishing Group
- Dönmez, İbrahim Kafi ve Çağrıncı Mustafa vd., (2007). Kur'an Yolu; Meal ve Tefsir, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Durant, Will (1996). Medeniyetin Temelleri, (Çeviren: Nejat Muallimoğlu), İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Durkheim Emile, (2005). Dini Hayatın İlkel Biçimleri, 1. Baskı, (Çeviren: Fuat Aydın), İstanbul, AtaÇ Yayınları.
- Durkheim, Emile (1965). The Elementary Forms of the Religious Life, Newyork: Macmillan
- Ebû Davud, Süleyman (1998). Sünen, Dâru'l Kible/Cidde, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut-el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke.
- Ebu Zehra, Muhammed (2003). İslam'da İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi, (Çeviren: Sıbğatullah Kaya), İstanbul: Anka Yayıncılık.
- El-Alusi, Ebû's-Sena Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah, (1301). Ruhul-Meani Fi Tefsir'il- Kur'an'il Azim, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, Beyrut.
- El-İsfahânî, Râgıb (1986). Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an, İstanbul
- El-Raşid, S. A (1980). Darb Zubaydah: The Pilgrim Road From Kufa to Mecca. Riyad: Riyad University Library
- Eliade, Mircea (1991). Kutsal ve Dindışı, (1. Baskı). (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, Gece Yayınları.

- Eliade, Mircea (2009). Dinler Tarihine Giriş, (Çevirmen: Lale Arslan Özcan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, Mircea (2016). Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar, (Çeviren: Cem Soydemir), İstanbul: Doğu Batı Yayınları,
- Elmalılı, Hamdi Yazır, (1995). Hak Dini Kur'an Dili, (Haz. M. Nur Çetin, Taha Parlar), Ankara: Akçağ Yayınları,
- Emecen, Feridun (1988). Abdülaziz B. Muhammed B. Suûd Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 1, Ankara: TDV Yayınları.
- Encyclopedia of Religion, (1954). Second Edition, Myth, Editor in Chief, Lindsay Jones, Undsay, 616-642.
- Enongene, V ve Griffin, K (2017). The Spirituality of the Leader and its influence on Visitor Experience Management at Sacred Sites in the Island of Ireland: Insights and implications, The 9th annual international Religious Tourism and Pilgrimage Conference, Armeno, Orta Lake, İtaly.
- Eralp, Ziya (1983). Genel Turizm, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- Erbaş, Ali, (2002). İslam Dışı Dinlerde Hac, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5, Sakarya.
- Erbaş, H (1992). Sosyolojide Fenomenoloji Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, Cilt 14, 159-166.
- Eriksen, Thomas Hylland ve Nielsen, Finn Sivert, (2010). Antropoloji Tarihi, 1.Baskı, (Çeviren: Aksu Bora), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkal, Mehmet, Hac Emîrliği ve Bununla İlgili Bazı Fıkhi Meseleler, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4, (2001): 145-161
- Erol, Burak Gani, (2019). Memlûkler Zamanında Mısır Mahmili, Türkiyat Mecmuası, 29/1, 45-80.
- Erul, Bünyamin ve Keleş, Ekrem, (2007). Hacı Anlamak, (5. Baskı. Ankara: DİB Yayınları.
- Esen Turan, (2012). Türkiye'de Yabancı Turizm Pazarını Artırmada İnanç Turizminin Yeri ve Önemi, Uzmanlık Tezi, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yayına Hazırlayanlar; Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

- Eyüb Sabri Paşa, Tarih-i Vehhâbiyân, (Çeviren: Süleyman Çelik). İstanbul: 1992.
- Ez-Zerkeşi, Bedruddin, (1972). el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, Daru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnan,
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullah, (2017). Ahbâru Mekke / Mekke Tarihi, (Çeviren: Yunus Vehbi Yavuz), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Fahd, Bedri Muhammed, Hac Emirleri Tarihi, (Çeviren: Münir Atalar). Diyanet İlmî Dergi, 1997, (Mart), C.33, S.1, s.36-39.
- Faroqhi, Suraiya, Hacılar ve Sultanlar Osmanlı Döneminde Hac 1517-1638, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Faruki, İsmail Raci, (2006). Tevhid, 4. baskı, (Çeviren: Dilaver Yardım, Latif Boyacı), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ferguson, Harvie (2006). Phenomenological Sociology: Experience & Insight in Moderd Society. London: Sage.
- Firuzabadî, Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed (1994). el-Kamusü'l-muhit, Matbaatu Dârü'l-Me'mun, Mısır,
- Ful, Ş. Dilek (1998). Antik Devirde Lydia'da Panayırlar, Fuarlar ve Pazar Yerleri Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Gazali, Muhammed Ebu Hamid, İhya, (2002). (Çeviren: A. Serdaroğlu), İstanbul: Bedir Yayınları.
- Geertz, Clifford (2010). Kültürlerin Yorumlanması, Ankara: Dost Kitapevi.
- Geertz, Clifford, (2012). İki Kültürde İslam: Fas ve Endonezya'da Dini Değişim, (Çeviren: Mehmet Murat Şahin), İstanbul: Küre Yayınları,
- Gehami, Gerard; Cebr, Ferid; el-Acem, Refik; Düğaym, Semih (1996). Mevsuatü Mustalahati İlmî'l-Mantık İnde'l-Arab, Beyrut: Mektebetü Lübnan.
- Giddens, Anthony (2003). Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları, (Çeviren: Ümit Tatlıcan, Bekir Balkız), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Giddens, Anthony (2012). Modernliğin Sonuçları, (5. Basım). (Çeviren: Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları,
- Gouda, Abdelaziz (1994). Die Tiraz-Werkstätten der Kiswa für die Ka'ba in Makka, İsl., LXXI/2 s. 289-301.

- Görgün, Tahsin (1996). Hac Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 14, Ankara: TDV Yayınları.
- Graburn, N. H (1989). The Anthropology of Tourism, Annals of Tourism Research, 10, 9-34.
- Green, Thomas A (1997). Folklore An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art. Volume I & II.
- Güç, Ahmet (1999). Dinlerde Mabet ve İbadet, İstanbul.
- Gündüz, Şinasi (1998). Din ve İnanç Sözlüğü. Ankara: Vadi Yayınları
- Günel, Fuat (1998). Hicr Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 17, Ankara: TDV Yayınları.
- Gürkan, Saime L (2008). Yahudilik, İstanbul: İSAM Yayınları,
- Güvenç, Bozkurt (1980). Japon Kültürü Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güzel, Özlem (2010). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 2 (2).
- Hacıoğlu, Necdet (2008). Turizm Pazarlaması. İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Hamidullah, Muhammed, (1984). İslam'da Hac, (Çeviren: M. Akif Aydın), İslam Tetkikleri Dergisi, C.8, 1-4, 150-158.
- Hançerlioğlu, Orhan (1982). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harman, Ö. Faruk, Hac Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Cilt 14, İstanbul.
- Herodotos, (2012). Herodot Tarihi (Çeviren: Müntekim Ökmen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Heyd, W (1975). Yakın-doğu Ticaret Tarihi, Enver Ziya Karal (Çev.), Ankara: TTK.
- Holm, Nils G., Din Psikolojisine Giriş, (Çeviri: Abdülkerim Bahadır). İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- İrons, Edward (2008). Encyclopedia of Buddhism, New York.
- İşık, Hidayet (2008). Dinlerde Hac İbadeti, Ribat Dergisi, 17, 311-317
- İzutsu, Toshihiko, (1991). Kur'an da Dini ve Ahlaki Kavramlar, (Çeviren: Selahattin Ayaz), İstanbul: Pınar Yayınları.
- İbn Arabî, Muhyiddin (2007). Fütuhât-ı Mekkiyye, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: Litera Yayınları.

- İbn Haldûn. Mukaddime, (Çeviren: Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları, 2018.
- İbn Hişâm, Abdulmelik b. Eyyûb (1955). es-Sîretü'n-Nebeviyye. Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî,
- İbn İshâk (2004). es-Sîretü'n-Nebeviyye, thk., Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut.
- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed, (1984). Bedâ'u'z-Zuhûr fi Vakâi'i'd-Duhûr, Tah. Muhammed Mustafâ, el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-'Ammeti'l-Kutub, Kâhire.
- İbn Kayyim, el-Cevzi (2003). Kalbin İlacı, (çev. Şaban Kocabaş), İstanbul: Elif Yayınları.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XIV, Beyrut 1966.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, (t.y.). Lisânu'l-Arab, Beyrut: Daru's-Sadr.
- İbn Miskeveyh, (1983). Ahlakın Olgunlaştırılması, (Çeviren. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedani (1996). Kitâbü'l- Büldân. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- İbnü'l Cevzi, Abdürrahman b. Ali (1943). el-Muazzam fi Tarihi'l-Muluk ve'l-Ümem, Daru'l Maarifi'l Osmaniyye, Haydarabad
- İbnü'l-Fakih, Ebu Bekr Ahmed b. İbrahim el-Hemedanî (290/903). Muhtasaru Kitabi'l-Buldân, Beyrut, 1996
- İbnü'l Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasen, el-Kâmil fi't-tarih, I-XII, Dâru's-Sâdir, Beyrut 1982.
- İmirgi, Aysun, (2005). Festival Kavramı Üzerine Düşünceler, Milli Folklor Dergisi, (17). 65, 29-36.
- İpek, Selin (2008). Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Mekke ve Medine'ye Gönderilen Dinî Kumaşlar Surre-i Hümayun, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- İsambert, François Andre (1992). Din fenomenolojisi I-II (Çeviren: Zeki Özcan), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(4), 367-374.
- İslamoğlu, Mustafa (2011). Hac Risalesi, 9. baskı, İstanbul, Düşün Yayıncılık.
- İsmail Tunalı, Felsefenin Işığında Modern Resim, Remzi Kitabevi, 1983
- Jean Chevalier and Alain Gheerbrandt (1996). The Penguin Dictionary of Symbols. Editions Robert Lafont Penguin Books: London, 61-63, 173-175

- Jeanrond, Werner G (2007). Teolojik Hermenötik, (Çeviren: Emir Kuşçu), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Johnson, D.P (2008). Contemporary Sociological Theory: An Integrated Multi-Level Approach. NewYork: Springer.
- Jung, Carl Gustave (2020). İnsanlar ve Sembolleri, (Çeviren: Hatice Mukaddes İlgün), İstanbul: Kabalcı Yayınları
- Kahraman, Seyit Ali, (2008). Surre-i Hümayun, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Kaleli, Emrullah (2014). Palmiye Dalı Taşyanlar ve Silahlı Hacılar, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.7, 33, 325-340.
- Kan, Kadir, (2011). Emîretü'l-Mü'minîn: Zübeyde Binti Câfer, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 11/2, 167 -198.
- Kanat, Cüneyt, Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447), Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir: 1996.
- Kaplan A. and Baron R., (1991). Pilgrimage Revised Version The First Global Conference: Tourism: A Vital Force For Peace. Vancouver, October 23-27.
- Karaca, Faruk (2001). Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu, EKEV Akademi Dergisi, 3 (1), Erzurum.
- Karaman, Demirkol, Şahin, Sebahattin, Demirkol, Şehnaz, Seda Şahin, (2001). İnanç Turizmi, Turistik Ürün Çeşitlendirmesi, (Editör: Necdet Hacıoğlu Cevdet Avcıkurt). Ankara: Nobel Yayın.
- Karaman, Fikret vd (2006). Dini Kavramlar Sözlüğü, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kardavi, Yusuf (1986). İbadet, (Çeviren: Hüsamettin Cemal), İstanbul: Muvahhid Yayınları.
- Kasapoğlu, Abdurrahman (2016). Hac Psikolojisi, İstanbul: Çıra Yayınları.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, (2008). Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti, Diyanet İlmi Dergi, Mart, C. 44, 1, 105-109.
- Kazancı, Ahmet (1994). Ebrehe Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 10, Ankara: TDV Yayınları.
- Kennedy, Hugh, (2012). Mekke'ye Yolculuğun Tarihi, Hac: İslam'ın Kalbine Yolculuk, (Editörler: Ayşe Zeynep Alp, Alpaslan Durmuş), (Çeviren: Ömer Mansur Çolakoğlu), İstanbul: EDAM Yayınları.

- Kıcım, Naci Kaşif (1971). Medine Müdafaası: Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?, İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Kılıç, Sadık (2010). Kur'ân ve Hadislerde Temsili Anlatım Örnekleri, İslâmî İlimler Dergisi, C. V, 1, 11-40.
- Kılıç, Sadık (2016). Negatif Değer Odaklarını Mükemmelliğe Terakki Basamakları Olarak Konumlandırmak -Şeytan Sembolizmi Bağlamında Bir Deneme-, Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, 10-12 Haziran Ordu, C. I, 457-476.
- Kitasawa, S (1915). Shintoism and the Japanese Nation. USA: The Johns Hopkins University Press.
- Kozak, Meryem, Kozak, Nazmi ve Kozak Metin (2014). Genel Turizm-İlkeler- Kavramlar, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Köknel, Özcan (1982). Kaygıdan Mutluluğa Kişilik, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Köknel, Özcan (1996). Bireysel ve Toplumsal Şiddet, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.
- Köymen, Mehmet Altay (1976). Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kristianpoller, Alexander (1948). Temple in Talmud and Midrash, UJE, (Editör: İsaac Landman). New York.
- Kuhn, Thomas, Bilimsel Devrimlerin Yapısı, (Çeviren: Nilüfer Kuyaş), İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2014.
- Kurşun, Zekeriya (1997). Hicaz Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 17, Ankara: TDV Yayınları.
- Kurşun, Zekeriya (2009). Suudiler Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 37, Ankara: TDV Yayınları.
- Kurşunoğlu, Mustafa Said (2013). Felsefe Ve Teolojide Kutsal Yolculuk Tasavvuru: Gerçeklik Seyyahlığı Ve Tanrının Yolcuları, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 34, 173-195.
- Kuşeyrî, Abdülkerim (2003). Risâletü'l-Kuşeyrî, Daru'l-Hayr, Beyrut.
- Kuşeyrî, Abdülkerim (t.y.). Letâifü'l-işârât. thk. İbrâhim Besyûnî. I-III. Mısır.
- Kutluay, İbrahim (2009). Kur'an ve Sünnete Göre Mukaddes Zaman ve Mekânlar, İstanbul, Rağbet Yayınları,
- Kutluay, Yaşar (2001). İslâm ve Yahudi Mezhepleri, İstanbul: Anka Yayınları

- Kuvancı, Cenân (2011). Gazzâlî Düşüncesinde Temsil, Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu 12-14 Mayıs 2011, Bildiriler Kitabı
- Küçük, Abdurrahman (1992). Beytu'l Ma'mur Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 6, Ankara: TDV Yayınları.
- Küçükkaşçı, Mustafa S (1998). Harre Savaşı Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 16, Ankara: TDV Yayınları.
- Lanaquar, Robert (1991). Turizm-Seyahat Sosyolojisi, (Çeviren: Gülser Öztunalı Kayır), İstanbul: İletişim Yayınları,
- Le Bon, Gustave (2005). Kitleler Psikolojisi, (Çevirmen: Selahattin Demirkan), İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Lekesiz, Ömer (2006). Sevgilinin Evi "Ev-Kâbe Simgeciliği Üzerine Bir Çözümleme", İstanbul, Selis Kitapları,
- Lopez, Donald S (1997). Religions of Tibet in Practice, Princeton.
- Löschburg, Winfried (1998). Seyahatin Kültür Tarihi, Ankara: Dost Yayınları, 1998
- MacCannell D (1999). The Tourist: A New Theory of The Leisure Class, Berkeley and Los Angeles: Uninvestiy of California Press.
- Makrîzî, Takiyyü'd-Dîn Ahmed b. Ali (2000). ez-Zehebu'l-Mesbûk fi Zikri Men Hacce mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk. thk. Cemâlî'd-Dîn eş-Şeyyâl. Bûr Sa'îd: Mektebetü't-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2000.
- Mannheim, K (1952), İdeology and Utopia, Kegan Paul, London.
- Marshall, Gordon (1999). Sosyoloji Sözlüğü, (Çeviren: Osman Akınhay ve Derya Kömürçü), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mehmet Özdemir, (2013). Türkiye Turizminin 150'nci, Türkiye Turing Kulübü'nün 90'nci, Turizm Bakanlığı'nın 50'nci Yılı, Anadolu Turizm Araştırmaları Dergisi, 24, (1), Ankara.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hasen, Murûcu'z-Zehebe ve Medâinü'l-Cevher, I-IV, Beyrut 1965.
- Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ, Tefhimu'l Kur'an, (ed.). Muhittin Okumuşlar, Konya, Yediveren Yayınları, 2003.
- Meyerovitch, Eva De Vitray, (2011). Mekke: İslam'ın Kutsal Şehri, 3. Baskı, İstanbul: Şule Yayınları.
- Mezâheri, Ali (1972). Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, (Çeviren: Bahriye Üçok), İstanbul: Varlık Yayınları.

- Morinis, A (1992). Introduction Territory of The Anthropology of Pilgrimage. In Sacred Journeys: The Anthropology of Pilgrimage, Edited By A. Morinis. 1-28, Westport: Green Press
- Muhtar, Selahuddin, (t.y.). Tarihu Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye fi Mâdihâ ve Hâdiruhâ, Beyrut.
- Mustafa Abdulkadir, (1989). El-Emsalu Mine'l-Kitab ve's-Sünne. Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiyye, 1. Baskı Beyrut-Lübnan.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri (v. 261/875), Sahih, I-III, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakî, İstanbul 1992.
- Mütercim Asım Efendi, (1268). Kâmus Tercümesi İstanbul
- Nakamura, Hajime (2012). Gotama Budha: En Güvenilir Metinler Üzerinden Yazılmış Bir Biyografi (Çeviren: Zeynep Seyhan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, (2009). İslam/İdealler Gerçekler, (3. Baskı). (Çeviren: Ahmet Özel), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Nicoll, Maurice (2016). Gurdjieff ve Ouspensky Öğretisi Üzerine Psikolojik Yorumlar, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Nuray Senemoğlu, (2005). Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya (11. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Nursi, Bediüzzaman Said, (2013). İşarâtu'l İ'caz, İstanbul: Söz Yayıncılık.
- Okumuş, Ejder, Dinin Meşrulaştırma Gücü, Ark Yayınları, İstanbul, 2005
- Olgun, Tahir (1998). Müslümanlıkta ibadetler Tarihi, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Öğüt, Salim, (1996). Hacerü'l-esved, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 14, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,
- Öz, Mustafa (1993). Ebu Tahir Cennabi Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 17, Ankara: TDV Yayınları.
- Özbudun, Sibel, Balkı Şafak, Altuntek N. Serpil, (2006). Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar, 2. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özcan, Azmi (2010). Şerif Hüseyin Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 38, Ankara: TDV Yayınları.
- Özdalga, Elisabeth, İslamcılığın Türkiye Seyri, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Özelsel, Michaela Mihriban, (2007). Kalbe Yolculuk: Psikolog Dervişenin Hac Günlüğü ve Bir Manevi Uyanışın Hikâyesi, (3. Basım), (Çeviren: Seda Çiftçi), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Özen, Adem, (2001). Yahudilikte İbadet, İstanbul: Ayışığı Kitapları,
- Özer, Salih (2006). İslam Düşüncesinde Kutsal Zaman Kavramı: Ritüeller/ Kutlamalar Örneği, İslami Araştırmalar Dergisi, C.19, 2, 400-408.
- Öztaş, Kadir ve Karabulut, Tahsin (2006). Turizm Ekonomisi ve Genel Turizm Bilgileri, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık,
- Râzî, Fahreddin, Ebu Abdillâh Fahüddîn (1990). Et-Tefsiru'l-Kebîr Mefatihü'l-Gayb, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Renou, Louis (2016). Hinduizm, (Çeviren: Maide Selen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rist, John M (1999). Platon'da Bilgi ve Değer, İdealar Kuramı: Platon'un Felsefesi Üzerine Araştırmalar, (Editör: Ahmet Cevizci), 2. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Rojek, Chris (1993). Ways of Escape: Modern Transformations in Leisure and Travel, London: Macmillian
- Rojo, D.M (2007). Religious Tourism: The Way to Santiago, MA European Tourism Management. Madrid, İspanya: Bournemouth University.
- Rosenberg, Donna (2003). Dünya Mitolojisi. Ankara: İmge Kitapevi.
- Runciman, S (1987). Haçlı seferleri tarihi, (Çeviren: Fikret İşıltan). Ankara: TTK.
- Sayın, Esmâ (2010). Tasavvuf Kültüründe İbadetler: Hac Örneği, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Schutz, Alfred (1962). Collected Papers. Vol. I. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff.
- Seyhan, Barış (2010). Antik Çağda Küçük Asya'da Festivaller ve Panayırılar, Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi: 90-104, 27-30 Mayıs Nevşehir,
- Sezgin, Orhan Mesut (1995). Genel Turizm: Turistik Kavramlar, Ekonomi, Pazarlama, Turizm Mevzuatı, Ankara: Tutubay Yayınları.
- Sıddiki, Muhammed Ali, (2010). Rollerin ve Sembollerin Kazandırdığı İbrahimi Şuur Hac, İstanbul: Çıra, Yayınları.
- Sinanoglu, Mustafa (1999). İbadet Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 19, Ankara: TDV Yayınları.
- Sir Gavaz, Özlem (2011). Hitit Krallarının Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Slattery, Martin (1991). *Key Ideas in Sociology*, London: Macmillan Publishing Company,
- Slattery, Martin (2010). *Sosyolojide Temel Fikirler (3. Baskı)*. (Çeviren: Özlem Balkis vd.). Bursa: Sentez Yayınları.
- Smith, C. ve Jenner, P., (1998). The Impact of Festivals and Special Events on Tourism, *Travel And Tourism Analyst*, 4, 73-91.
- Smith, Robert Jerome (1972). *Social Folk Custom, Festivals and Celebrations, Folklore and Folklife in. An Introduction (Richard M. Dorson Ed.)*., Chicago: University of Chicago Press, 159-172.
- St. Augustine, (1958). *City of God*, London: Sheed & Ward.
- Subaşı, Necdet, *Öteki Türkiye'de Din ve Modernleşme*, Ankara, Vadi Yayınları, 2003
- Süphandağı, İsmail (2013). Batı ve Doğu-İslam Anlatı Geleneği Farkı: Temsilî Dil ile Hakikat Örneği, *İslâmî İlimler Dergisi*, C. VIII, 1, 7-22.
- Şaman, Ebru (2009). Mersin İli İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Mersin'de İnanç Turizmi'ne Katılanların Profili Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Şavran, Temmuz (2013). Fenomenoloji ve Fenomenolojik Sosyoloji, *Modern Sosyoloji Tarihi*, (Editör: Serap Suğur) , Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. 116-145
- Şeker, Dursun Ali (2006). Müzdelife Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Ankara: TDV Yayınları.
- Şenavcu, Halil İbrahim (2006). Japon Dini Bayramları Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Şener, Mehmet (2005). Mina Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Ankara: TDV Yayınları.
- Şeriatî, Ali (2012). *Hac*, 5. Baskı, (Çeviren: Ejder Okumuş) , Ankara: Fecr Yayınevi,
- Şimşek, Mehmet Sait, (2007). Kur'an'da Kurban ve Çeşitleri, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, 8-9 Aralık, İstanbul, Bayrampaşa Belediyesi, 43-48.
- Şişman, Nazife (2007). Hacılar-Seyyahlar Turistler, *Din ve Hayat Dergisi Hac Özel Sayısı*, 2007, (Kasım) , S.6, s.33-38.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (1987). *Tarihu't-Taberî: Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, C.V, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye,

- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1988.
- Taberî, Muhibbüddin (1970). *el-Kırâ li-Kâşidi Ümmî'l-Kurâ* (nşr. Mustafa es-Sekkâ) , Kahire
- Tantavî Cevherî (v. 1940) , *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'ân*, I-XXV, Matbaatu Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, Mısır, 1346/1928.
- Tarhan, Nevzat (2004). *Mutluluk Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Taşpınar, İsmail (2014). *Doğu Dinlerinde Hac İbadeti Hinduizm ve Budizm*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tatar, Burhanettin, (2014). *Din, İlim ve Sanatta Hermenötik*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Tehanevî, Muhammed b. A'la (1984). *Keşşafu İstılâhati'l-fünûn*, İstanbul: Kahraman Yayınları,
- Tekin, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerim'de Bedevilik Dinî Sosyolojik Yaklaşım*, *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları Dergisi*, (Mayıs 2009) , No.3
- Temiz, Bilal, (1996). *Kur'ân'da Hidayet Kavramı*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- The American Heritage College Dictionary, (1993). Third ed., New York, Houghton Mifflin Company, (Dualism ve duality maddeleri).
- Tillich, Paul (2000). İmanın Sembolleri, (Çeviren: Aliye Çınar) , *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, C.9, 9, 67-76.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sevre (v. 209/ 825) , *el-Câmiu's-Sahîh (Sünenü Tirmizî)* , I-V, Şirketül Mektebe ve Matbaati Mustafa elBâbî'l-Halebî, Mısır, 1975
- Tokat, Latif (2004). *Dinde Sembolizm*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları
- Tolungüç, Ahmet (1999). *Turizm Olgusu ve Türk Turizmi*, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Reklam Atölyesi, Ankara.
- Tonza, Fidan (2012). *Doğu Mistisizmi Ve Anadolu Tasavvufu'nun Araştırılması Ve Seramik Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Toskay, Tunca (1989). *Turizm Olayına Genel Bir Yaklaşım*. İstanbul Dergisi Yayınları İstanbul: Der Yayınları.
- Touati, Houari (2015). *Orta Çağda İslam ve Seyahat*, (Çeviren: Ali Berktaş) , İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Trainor, Kevin (2004). *Budism: The Illustrated Guide*, Oxford University Press.

- Tuna, Muammer ve Yanardağ, Ashhan (2012). Turizm Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Tutar, Âdem, İslam Tarihinde Hac İbadetini Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed'in Hac Emriğini Tesisi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ, 2001, S.6, s.72-83.
- Tümbek, Nurdan (2009). Bütünleşik Pazarlama Faaliyetleri İle İnanç Turizmini Geliştirerek Yabancı Yatırımın Çekilmesi ve Antakya Örneği. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tümer, Günay ve Küçük, Abdurrahman, (1993). Dinler Tarihi, Ankara: Ocak Yayınları
- Tümer, Güney ve Küçük, Abdurrahman (1997). Dinler Tarihi, Ankara: Ocak Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (2003). Marifetü'n-nefs Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 28, Ankara: TDV Yayınları.
- Usta, Kağan Mehmet (2005). İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından İznik'in Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Ülken, H. Ziya, Sosyoloji Sözlüğü, MEB Yayınları, İstanbul, 1969.
- Ünal, Mustafa (1999). Din Fenomenolojisi Tarihçe Yöntem Uygulama, Kayseri: Geçit Yayınları.
- Ünal, Sadettin (2001). Kâbe Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 24, Ankara: TDV Yayınları.
- Van der Leeuw, (1963). Gerardus, Sacred and Profane Beauty: The Holy in Art, New York, Harper Torchbooks
- Vehbi, Mehmet, Hulasatu'l-Beyan Fî Tefsîri'l-Kur'ân, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1988.
- Victor Turner, Edith Turner, (1978). İmage and Pilgrimage in Christian Culture, Columbia University Press,
- Wach, Joachim (1989). Introduction to the History of Religions, New York: Macmillan Publishing Company,
- Wach, Joachim (1999). The Meaning and Task of the History of Religions (Religionswissenschaft), The Insider/ Outsider Problem in the Study of Religion, (Edited by: Russell T. McCutcheon), London: New York, 82- 94
- Wach, Joachim, Din Sosyolojisi, (Çeviren: Ünver Günay), İFAV. Yayınları, İstanbul, 1995.
- Wallace, Ruth A. ve Wolf, Alison (2004). Çağdaş Sosyoloji Kuramları, (Çevirenler: Rami Ayas- Leyla Elburuz), İzmir: Punto Yayınları
- Walsh, D. F (2012). Özne/Nesne. Temel Sosyolojik Dikotomiler, Ed.: C. Jenks, Çev.: İ. Çapcıoğlu ve A. Korkmaz (ss. 376-407). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Câfer, Kitâbu'l-buldân (Ülkeler Kitabı), (Terc. Murat Ağarı), İstanbul 2002.
- Yalçınkaya, Erenşah (2011). Hac Psikolojisi Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum.
- Yamı, Vedat Şafak (2010). Şintoizmin Kutsal Metinlerde Yaratılış Hikayesi. Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3, 259-273.
- Yapıcı Asım ve Yıldırım Münir (2003). Küreselleşme Sürecinin Dini Kimliklere Etkisi Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme, Dini Araştırmalar, 6 (17).
- Yavuz, Hulusi, (1988). Abdulaziz b. Suud Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 1, Ankara: TDV Yayınları.
- Yıldız, Hakkı Dursun (1988). Abbasilik Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 1, Ankara: TDV Yayınları.
- Yılmaz, Hatice (2019). Yahudilikte Günah Kavramı ve büyük Günahlar, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yılmaz, Muzaffer (1988). Kitab-ı Mukaddes Kuran Ve Turizm, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Ana Bilim Dalı.
- Yılmaz, Ö. Devrim (2007). Turizm Sektörünün Tanımı, Yapısı ve Özellikleri, Genel Turizm: Turizmde Temel Kavramlar ve İlkeler, (Editör: Orhan İçöz), Ankara: Turhan Kitabevi.
- Yörük, Gülşah (2010). İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Demre'nin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İsparta.
- Yunus Vehbi Efendi (2003). Haccın Sırları, (haz. Veysel Akkaya, Nesibe Akkaya), İstanbul, Okul Yayınları.
- Yusuf Ahmed, el-Mahmil ve'l-Hacc, Kahire 1956
- Yüksel, Mehmet, (2007). Ümit Meriç Hanımefendi ile Hac İzlenimleri, Din ve Hayat Dergisi Hac Özel Sayısı, (Kasım), 6, 87-88.

- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (2009). El- Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyunü'l-Ekavil fi Vücuhi't-te'vil, Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Ma'rife,
- Ziyaoglu, Rakım (1969). Allah'a Giden Yollar ve Kutsal Mahaller Turizmi, İstanbul: Kitap Yayınları.
- Gömbeyaz, Melek Yılmaz, (2010)., Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 19,

<http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/tapinaklar--arasinda--kutsal-bir--yolculuk>
<http://www.diyaretislamansiklopedisi.com/sintoizm/>
http://www.dunyadinleri.com/tr-TR/dunya-dinleri/yahudi-kavram-ve-sembolleri/oku_yahudi-inancinda-bet-amikdas-suleyman-tapinagi
<http://www.newadvent.org/cathen/12085a.htm> (10.06.2019).
<http://www.onmarkproductions.com/html/pilgrimages-pilgrims-japan.html>
<http://www.onmarkproductions.com/html/pilgrimages-pilgrims-japan.html>
<https://islamansiklopedisi.org.tr/bayram#1> (10.06.2019).
https://sacredsites.com/asia/japan/sacred_sites_and_pilgrimage_in_japan.html
<https://www.aljazeera.com/indepth/inpictures/2017/06/pilgrimage-ethiopia-12th-century-iconic-churches-170628172914986.html>
<https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/etiopya-lalibelanin-kutsal-sandigi.html>
<https://www.britannica.com/place/Aksum-Ethiopia#ref42420>
<https://www.japantimes.co.jp/community/2013/06/29/our-lives/exploring-japans-ancient-past-through-pilgrimage/#.XQumOOszYdU> (10.10.2018).
www.chabad.org
www.jewfaq.org

İslam'da Hac Olgusu

Haccın İslam'ın öngördüğü ideal şahsiyet oluşumunda bireyin içinde bulunduğu kültürel ve toplumsal şartların etkisine yönelik yoğun anlamları çözümleyen tarafını dikkate almak gerekir. Hac bireyin toplumsal koşullar içinde varoluşunu ketleyen etkilerden kurtulmanın arayışındır. Bu bakımdan haccın anlamına göre varoluşsal arayış içinde olmak metaforik anlamda zihinleri çöleştirmenin temel dayanağını oluşturur. Aksi planda zihin konforuna sahip olanın arayış içinde olması söz konusu değildir. Hac, arayışın ve kutsala yönelişin pratiği olarak toplumsal kurgulara atfedilen anlamlardan zihinsel bağın kopartılmasına vesile olmakla birlikte kişinin sarp yokuşunu aşarak Allah'a teslim olduğu yere işaret eder. İşte bir yanda ateşin yakmadığı İbrahim diğer tarafında bıçağın kesmediği İsmail ve bir başka köşede bütün zorluğa göğüs geren Hz. Hacer insanlığın hayatlarında esas saymaları gereken değer bilgisine yaşadıkları imtihan üzerinden ışık tutmaktadırlar. İnsanlar da bu ışığın yansıması sayılan hacca icabet ederek kendi imtihanlarını kolaylaştırma imkânını elde etmektedirler.